

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2015

Vzdelanie pre (nie) všetkých

Úroveň vzdelanosti obyvateľstva podmieňuje hodnotové nastavenie spoločnosti a je kľúčovou pre jej ďalší vývoj. Tento fakt si uvedomili už antickí filozofi. Rovnako si hodnotu vzdelania uvedomuje aj dnešný človek. Tak ako nám staroveké Grécko neprináša jednoznačnú odpoveď na otázku komu a za akých podmienok vzdelanie náleží, aj súčasná spoločnosť, politici, elita vnímajú stále tento problém ako rozporuplný. Dnešná spoločnosť je však na rozdiel od tej antickej omnoho komplikovanejšia: rovnoprávnosť sa stala jednou z najvyššie postavených hodnôt spoločnosti, no paradoxne s ňou vnímame aj širokú škálu rozdielov v nej. Preto sa otázky ohľadom financovania školstva smerom k vláde stávajú jednými z najchúlostivejších.

Početné debaty sú vedené najmä vo vzťahu dotovania vyššieho vzdelania, teda vysokých škôl štátom, keďže študent nie je obmedzený nejakým zákonom, ktorý by návštevu vysokej školy nariaďoval. Do tejto situácie následne vstupuje aj aspekt slobodnej voľby. Ten je kľúčovým, aby sme pochopili, prečo by malo byť vyššie vzdelanie diskutované aj v ekonomickej rovine.

Mladý človek pri voľbe práce alebo štúdia číni aj isté ekonomické rozhodnutie s dopadom jeho budúcnosť. Ak človek po ukončení stredoškolského štúdia začne pracovať, musí si uvedomiť, že jeho budúca mzda spravidla môže dosahovať menšiu hodnotu a pre pracovný trh bude menej zaujímavý v horizonte napríklad 15-tich rokov (od ukončenia stredoškolského štúdia), ako jeho spolužiak, ktorý vysokú školu dokončí a rozhodne sa po štúdiu zamestnať vo firme, prípadne je už počas štúdia stážistom. Na druhej strane však má možnosť byť ekonomicky aktívny skôr, ako spolužiak počas vysokej školy. Vyššie vzdelanie preto považujem za slobodnú ekonomickú voľbu so širokým spektrom možností.

Dovolím si teda tvrdiť, že vysoká škola sa do istej miery podobá podniku, ktorého produktom je vzdelanie a spotrebiteľmi sú študenti. Hoci je tento vzťah diskutabilný, prvkom, ktorý túto symbiózu potvrdzuje, je fakt, že každá vysoká škola sa snaží aspoň do istej miery vyjsť v ústrety svojím študentom. Inak povedané, študent si volí akým spôsobom chce aby sa s ním zaobchádzalo a rovnako aj podmienky, za akých bude školu navštevovať. Vysoká škola sa prirodzene snaží vyhovieť týmto podmienkam a získať si tak dostatok študentov pre svoju existenciu. Medzi školami teda vzniká prirodzená konkurencia, čo spolu s aspektom slobodnej voľby (či študovať alebo ísť do zamestnania) napomáha nastaveniu úrovne kvality vysokých škôl (na rozdiel napr. od základoškolského štúdia, ktoré sa líši povinnosťou).

Kvalita vysokých škôl však degraduje, ak kvalitatívne klesajú aj študenti. Toto riziko hrozí najmä štátnym vysokým školám. Ak je totiž školné dotované štátom, vysoká škola sa pre študenta javí byť bezplatnou. Množstvo mladých ľudí využíva (až zneužíva) systém pre akúsi "pauzu" pred zamestnaním. Ich voľba je celkom pochopiteľná, keďže títo ľudia vedia, že pre to, aby vysokou školou prešli im stačia "Ečka". Dúfajú, že keď dostanú diplom, nikto sa nebude pozerať na ich dosiahnuté výsledky alebo účasť na prednáškach. Takisto vedia, že "aspoň nejaký" diplom im otvára ďalšie možnosti na pracovnom trhu, ktoré pre ostatných ľudí (bez vysokej školy) ostávajú zatvorené. Dovolím si tvrdiť že takúto "pauzu" využíva vyššia, stredná až stredná nižšia trieda spoločnosti, nikdy nie však tí najchudobnejší. Sociálne znevýhodnení mladí ľudia, ktorí nemajú finančnú oporu v rodine sa musia stať zárobkovo činnými čo najskôr, a to buď hneď po strednej škole, alebo sa snažia prejsť

vysokou školou čo najrýchlejšie (bez rizika predlžovania štúdia). Rovnako si uvedomujú, že musia byť natoľko schopní, aby hneď po vysokej škole získali zamestnanie, inak môže pre nich (a ich rodiny) znamenať rozhodnutie ísť na vysokú školu existenčné riziko.

Ďalším problémom kvality školstva pri financovaní z verejných zdrojov, odvíjajúcim sa od vyššie spomenutého, je prístup profesorov. Môj otec je docentom na štátnej vysokej škole na Slovensku a napriek tomu, že patrí medzi obľúbených profesorov medzi študentmi, prednáša poloprázdnej posluchárni, kde aj v stredu poobede dokáže pár študentov zaspáť. Keď si pozerám zápočtové písomky pre jeho študentov, na viac ako tri štvrtiny otázok odpovedám správne. Žiaľ, nie je to mojou inteligenciou, ale nízkou úrovňou obtiažnosti. Keď sa otca pýtam, pre ktorý ročník sú to zadania, prekvapuje ma odpoveďou, že pre druhý a ukazuje mi hodnotenia so známami najrôznejšieho druhu, vrátane zopár Fx.

Tretí fakt, ktorý ovplyvňuje kvalitu výučby na štátnej vysokej škole je, že profesori sú hodnotení na základe publikačnej a výskumnej činnosti, a tak strácajú motiváciu dobre učiť, respektíve svojou výukou uspokojiť študentov.

Študenti jednoducho nie sú na škole kvôli štúdiu a profesori sa cítia byť študentmi aj systémom nedocenení. Frustrácia zo študentského prístupu a rovnako aj z platového ohodnotenia sa odráža na kvalite štúdia, v ktorej vzniká začarovaný kruh. Konkurencia medzi školami slabne. Dokonca pri nedostatku dobrých študentov, ktorí na vysokej škole chcú byť kvôli výuke a nedostatku motivovaných profesorov vznikne aj riziko takzvanej negatívnej konkurencie, ktorá v praxi znamená: čím jednoduchšia škola, tým viac študentov má, a tým je viac dotovaná¹. To môže mať za následok, že na trhu práce prestanú mať diplomy z určitých škôl váhu. Negatívne to ovplyvní hlavne študentov, ktorí na danej škole excelovali a vrhne zlé svetlo na profesorov, ktorí na danej škole učia.

V prípade otázky kvality hodnotím ako lepšiu alternatívu práve súkromné školstvo, kde si každý študent vzdelanie kupuje. Na otázku, prečo za vyššie vzdelanie platiť, uvediem dva jednoduché príklady.

Predstavte si, že sa na chvíľu stanete remeselníkom so zameraním napríklad na výrobu keramiky. K dispozícii máte dostatok hlíny a môžete disponovať aj prirodzeným talentom, avšak nikdy ste nijakého iného hrnčiara nepozorovali pri práci, ani vám nikdy nikto nevysvetlil technologický postup výroby. Vaše počiatočné výrobky by mali množstvo chýb, desiatky z nich by boli nekvalitné alebo nepredajné. Verím, že po istom čase by ste sa empiricky remeslu naučili, keďže človek sa dokáže učiť na vlastných chybách. Avšak vašu dielňu by to stálo čas, čiže aj nevyužitú možnosť obchodu, a hlavne nepredajný, zle spracovaný materiál, čo by vo vašom podniku pôsobilo stratu a neželané externality v podobe pokazených výrobkov. Bolo by teda pre vás omnoho efektívnejšie a ekonomickejšie remeslu sa priučiť, aj za cenu, že by toto štúdium bolo spoplatnené (ak teda predpokladáme, že cena štúdia bude nižšia než cena celkovej straty).

Ďalší príklad uvádzajú Milton a Rose Friedmanovci vo svojej knihe Sloboda voľby: *"Keď si uvedomíte že jedna hodina Vás stojí 35 dolárov, a predstavíte si čo by ste si za 35 dolárov mohli kúpiť, dáte si veľký pozor či na túto hodinu pôjdete"*¹. Tento výrok konštatuje žiak prestížnej súkromnej školy, Dartmouth College. Výborne ním ilustruje študentský prístup a zároveň obsahuje ešte jednu priaznivú okolnosť pre kvalitu školy. Študent si nie len prehodnotí, či na hodinu ísť alebo nie, ale rovnako

veľmi prísne zhodnotí, akú univerzitu bude navštevovať a či je výuka v hodnote, ktorú zaplatil. Týmto jednoduchým prístupom sami študenti posúvajú úroveň kvality školy.

Cestou súkromných vysokých škôl môžeme vybudovať v študentoch úctu k vedomostiam a zároveň umocňovať kvalitu škôl. Avšak do súkromného školstva vstupuje problém rovnosti.

Práve otázkou rovnosti sa ohradzujú politici, ktorý zastávajú ľavicovú politiku. Podporu si získavajú najmä u chudobných ľudí, ktorý spolatené školstvo automaticky pokladajú za formu krivdy, v podobe odopierania vzdelania, čím aj nádeje na lepší život. Tento postoj im nemožno vyčítať aj keď je ekonomicky nekorektný. Každý človek verí že je jedinečným, nehľadiac na štatistiky ani logické argumenty. V tomto prípade je logickým argumentom (ako som vyššie načrtla) že mnohí ľudia sa nerozhodnú pre vysokú školu, pretože sa musia postarať o rodinu alebo sa musia od nej stať čo najskôr finančne nezávislými. Prikladám tiež výsledok štatistiky z knihy Milтона a Rose Friedmanových: *"U osôb z rodín so stredným a vyšším príjmom je pravdepodobnosť že nastúpia na strednú školu 2-3krát vyššia, než u osôb z chudobných rodín, a budú chodiť do škôl dlhšie a do drahších (skôr do štvorročných stredných škôl a univerzít)"*². Výsledkom toho je, že študenti z rodín s vyššími príjmami majú z dotácií väčší prospech. Čo v praxi, znamená že z príjmov ľudí zo sociálne slabších vrstiev sú odvádzané dane aj za vysokoškolské štúdium, ktoré však nevyužijú a rovnako pravdepodobne ani ich deti, navyše by tieto finančné zdroje mohli použiť pre skvalitnenie svojho vlastného života.

Rovnosť (v kontexte témy), možno interpretovať ako dostupnosť vysokoškolského vzdelania, bez ohľadu na sociálne pomery jednotlivca³. Pri pohľade neslobodné krajiny, kde o dostupnosti vysokoškolského vzdelania nemožno hovoriť, pozorujeme že nie len kvalita vysokých škôl formuje spoločnosť ale aj zrovnoprávnenie príležitostí na štúdium pre všetkých. Na druhej strane som toho názoru že človek v období, kedy si volí vysokoškolské štúdium je už svojprávny a ak má dostatočnú motiváciu študovať, tak svoju osobitú finančnú situáciu dokáže zmeniť. V tomto prípade si napríklad dokáže zafinancovať vzdelanie prostredníctvom bigády. V mene zachovania hodnôt slobody si musíme položiť fundamentálnu otázku: ako ponechať kvalitu súkromných škôl a pritom dať všetkým študentom šancu?

Za najefektívnejší zo súčasných fungujúcich spôsobov financovania školstva pokladám anglo-americký systém. Je založený na vnímaní vzdelania ako zvyšovania ľudského kapitálu jednotlivca. Funguje tu princíp podobný trhovému mechanizmu, kde si študenti (v úlohe spotrebiteľov) svoje štúdium financujú sami a prípadné nedostatky finančných zdrojov kompenzujú pôžičkami, ktoré v momentálne fungujúcom systéme poskytuje štát alebo sa študenti uchádzajú o študentské pôžičky v takzvaných student finance companies. Osobne by som tento systém pozmenila, tak aby štát vôbec nezasahoval do tohto procesu, práve z dôvodu podobnosti k trhovému mechanizmu. Vysoké školy sú v úlohe poskytovateľov vzdelania, vzdelanie chápeme ako produkt, študentov ako spotrebiteľov a teda je prirodzené že hlavným príjmom vysokých škôl je školné (teda finančné prostriedky študentov alebo ich rodín). Myslím si, že mladý človek by si mal sám vybrať zo spektra pôžičiek od súkromných firiem, na základe jeho možností a preferencií.

Študentské pôžičky sa splácajú po doštudovaní, a to formou odvádzania istého percenta z platu v zamestnaní, ktoré mladý človek nadobudne po vysokej škole. Percento a rovnako aj doba splácania závisí od výšky platu. V Anglicku momentálne tento systém funguje tak, že v prípade ak sa mladý človek nedokáže zamestnať alebo jeho mzda je príliš nízka, pôžička prepadá a človek ju nemusí splatiť. Tento dodatok kritizujem, pozerám ako na istú politickú "daň" uvedeného systému, myslím si že je to prutko neekonomické riešenie, pretože zbavuje ľudí zodpovednosti za cudzie prostredky, preto by som tento systém zaviedla bez týchto úľav. Pri aplikácii tohto systému predpokladám, že väčšina mladých ľudí vstupuje na vysokú školu s odhodlaním pre dosahovanie čo najlepších kariérnych výsledkov, hodnotím tento systém ako najefektívnejších. Študentské pôžičky spolu s alternatívnymi formami financovania vidím ako cestu pre fungujúce kvalitné vysokoškolské vzdelávanie.

Štát má budovať a udržiavať také zariadenia verejného sektoru o ktoré nemá jednotlivec záujem, pretože sa nevyplácajú. Tak znie jedno z pravidiel o úlohe štátu v trhovej ekonomike, ktoré nám ponúka Adam Smith. V kontexte vznikajúceho "trhu so vzdelaním" je podľa môjho názoru na mieste toto pravidlo spomenúť a podčiarknúť ním práve fakt, že vyššie odborné vzdelanie by nemalo byť dotované v plnej miere štátom. Vysoké školy totiž majú pridanú ekonomickú hodnotu a to nie len vo vzťahu k študentom vo forme vzdelania, ale aj voči firmám. Túto pridanú hodnotu interpretujem ako ušetrenie výdavkov podniku dvoma cestami, a to pri školení nových zamestnancov alebo ušetrovaním v oblasti výskumu.

Ako príklad môžem uviesť automobilovú firmu, ktorá pravidelne potrebuje široké spektrum pracovníkov, od strojných inžinierov až po dizajnérov interiéru automobilov. Automobilka môže finančne podporovať nejakú vysokú školu s technickým zameraním. Takáto škola sa jej môže revanšovať dvojakým spôsobom.

Prvým je ponuka práce študentov v podobe neplatených stáží, kde výhodou pre študentov je získavanie cenných skúsenosti priamo z praxe, a výhodou firmy je možnosť ponúknutia stáleho pracovného pomeru pre tých najlepších, čo znamená že konkurencii, či z trhu vôbec, "ukradne" tých najkvalitnejších zamestnancov už v počiatku, bez zdĺhavého zaškolovania a konkurzu.

Druhou alternatívou revanšovania je ponuka vypracovania nejakého projektu, zadania alebo analýzy, ktorý firma potrebuje. V tomto prípade peniaze automobilky najmä v jej vlastnom záujme (ale aj v záujme študentov) poputujú na vybavenie výskumného oddelenia školy, aby mala automobilka čo najobjektívnejšie a najpresnejšie výsledky pre vypracovanie analýzy danej problematiky. Študenti sa tak dostanú do kontaktu s novými technologickými pomôckami, čím tiež získajú skúsenosti z odboru a pomocou nich môžu zadanie pre automobilku vypracovať v rámci výuky, vo forme projektu. Benefity vyplývajúce pre firmu sú napríklad že firma môže časť výskumu premiestniť do priestorov školy a všedné zadania budú vypracovávať študenti. Pripúšťam ale, že časť výskumnej oblasti si musí firma vo vlastnom záujme ponechať kvôli výrobnému tajomstvu. Vysoká škola tak vystupuje v úlohe spoločnosti, ktorá ponúka výskumnú činnosť. Tento systém však musí byť jednoznačne definovaný a súkromné podniky nesmú ovplyvňovať základne učebné osnovy v rámci predmetov vysokej školy.

Výstupom tohto symbiotického vzťahu podniku a výskumu na škole by bolo finančné podieľanie sa na modernizácii a kvalite vybavenia školy a tiež aj ukážkou

hodnoty výuky na škole. Čím viac firiem by ponúkalo škole spoluprácu, tým viac by to svedčilo o pripravenosti a schopnosti jej študentov v skutočnom zamestnaní. Tento systém má ale rezervy v striktne humanitných alebo umeleckých predmetoch, ako napríklad antropológia alebo história.

Poslednou možnosťou bezplatného priblíženia spoplatnených vysokých škôl chudobnej vrstve obyvateľstva, ktorú uvediem, sú štipendiá, respektíve dotácie pre danú vysokú školu, od súkromných osôb. V tomto systéme je však veľmi dôležitým faktorom skutočná kvalita vysokej školy a od nej sa odvíjajúca solidarita študentov. Predstavte si, že ste študentom veľmi kvalitnej vysokej školy, počas štúdia si k nej vďaka atmosfére a prostrediu vybudujete vzťah, táto škola vám poskytne všetko čo do praxe vo svojom obore potrebujete a pomôže vám našliapnúť do sľubnej budúcnosti. V horizonte 20 rokov od ukončenia štúdia, prostredníctvom dobrej kariéry, budete mať finančné prostriedky, ktoré sa rozhodnete investovať naspäť ako vďaka škole za všetko, čo vám poskytla. Z týchto finančných prostriedkov môžu byť financované štipendiá pre sociálne znevýhodnených študentov.

Vzdelanie je v prvom rade prostriedkom. Prostriedkom, ktorý nám uľahčuje život, vďaka nemu vieme tvoriť, skúmať a rozhodovať lepšie ako kedykoľvek pred tým. Dá sa povedať že prostredníctvom vzdelania môžeme nahliadnúť do sveta za hranicami zmyslov. V úvode tejto eseje som zdôvodnila, že vnímať štúdium cez ekonomickú optiku je na mieste. Naproti tomu si uvedomujem, že budúcnosť živých bytostí nemožno nastavovať len v rámci ekonomických pravidiel trhu. Inými slovami, ak sa spoločnosť bude riadiť čisto trhovými zákonitosťami, prehnane povedané: silnejší, kvalitnejší, lepší víťazí, po stránke ekonomickej spoločnosť bude prosperovať, ale riskujeme tým našu ľudskosť. Ľudský tvor číni na základe emocií a tak nevolí vždy tú najracionálnejšiu cestu. V kontexte štúdia to platí dvojnásobne.

Každý z nás je iný a každého z nás baví niečo iné, každý z nás má iný zámer so svojou budúcnosťou. Niektorí sú predurčení a majú predispozície takmer celý život študovať. Z môjho pohľadu svojimi znalosťami a objavmi prispievajú k chodu a najmä kvalite spoločnosti rovnako, ako akýkoľvek riaditeľ prosperujúcej firmy, ktorá ponúka pracovné miesta ľuďom, alebo hospodár, ktorý dáva ľuďom jedlo. Systém ktorý ponúkam, zabúda na ľudí, ktorí nepovažujú vzdelanie ako prostriedok pre ich budúcu zárobkovú činnosť. Rovnako títo ľudia peniaze nepovažujú za dôležité. Ich hodnoty sú postavené mimo rámec ktorý ekonómia dokáže pomenovať. Hovorím o filozofoch, lekároch, kulturoológoch, historikoch, učiteľoch a iných povolaniach ktoré sú na rozmedzí s poslaniami. Z tohto dôvodu nie je možné v praxi zaujať k danej téme stanovisko striktne ekonomické. Takýmto pohľadom riskujeme stratu rôznych dôležitých zložiek spoločnosti v mene dosahovaní vyššej prosperity, no len ekonomickej. Možno aj to je dôvod prečo sa s touto témou stretávame tak málo v klasickej a liberálnej ekonomickej literatúre. Preto aj ja predkladám iba modelové riešenie v rámci možností ktoré nám ekonómia ponúka.

Poznámky

1) Milton a Rose Friedmanovci, 1992, str. 212

2) Milton a Rose Friedmanovci, 1992, str. 217

3) sociálne pomery jednotlivca - finančná situácia do ktorej sa človek narodil a nebolo v jeho kompetenciách ju zmeniť (čiže či je jeho rodina od jeho narodenia bohatá alebo chudobná).